

LA FRONTERA MERIDIONAL PER LA COSTA DE LA LLENGUA CATALANA

Antoni MAS I MIRALLES
Universitat d'Alacant
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

1. INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

La frontera meridional de la llengua catalana ha sofert, des del segle XIII ençà, diverses demarcacions, ja que diferents fets històrics han provocat successives reculades cap al nord. En aquest punt farem un breu repàs als esdeveniments històrics que provocaren aquests canvis en la frontera meridional. En el projecte de conquesta de les terres del sud del regne de València, el rei Jaume I s'aturà en la línia històrica Biar-Busot, davant els límits que marcava el tractat d'Almirra de 1244. Aquest acord, que signà el rei amb el seu gendre Alfons X, regularitzava altres pactes anteriors. Com ja sabem i segons aquest pacte, les terres situades al sud d'aquesta línia passen a formar part del regne de Castella. Però dues dècades després, el rei castellà sol·licità la intervenció del seu sogre en aquesta zona davant el perill que suposaven les revoltes dels sarraïns del regne granadí. És aleshores quan Jaume I inicià el 1265 una nova campanya que el fa recórrer les comarques del Vinalopó fins a Alacant, després baixa per Elx, Oriola, passa per les ciutats de Cartagena i Múrcia i arriba, fins i tot, a Lorca. Com a resultes d'aquesta conquesta, es produeix una repoblació d'aragonesos i, sobretot, de catalans en la regió que conformava la taifa de Múrcia. Encara que aquests representaran un percentatge reduït enfront dels autòctons arabòfons, aquesta zona castellana passà a hegemonia cristiana. Tenim perfectament constància d'aquest repoblament gràcies al testimoni de la *Crònica* de Ramon Muntaner de 1325:

E així la dita ciutat de Múrcia fo presa per lo dit senyor rei en Jacme d'Aragó en lo mes de maig de l'any mil dos-cents seixanta-sis. [...] E con la dita hac presa, poblà-la tota de catalans, e així mateix Oriola e Elx e Alacant e Guardamar, Cartagènia e en los altres llocs. Sí, siats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia e en los davant dits llocs són, [són] vers catalans e parlen de bell catalanesc del món (1979: 42).

En aquests moments, finals del segle XIII, la frontera pel sud del català se situava en les terres de Múrcia. Uns anys més tard, però, el fill segon del rei d'Aragó, Jaume II, aprofità

les circumstàncies històriques que viu la corona castellana per a incorporar a la corona aragonesa els indrets que havia conquerit son pare el 1265 i el 1266. Aquest fet provocarà un nou contenciós pel control d'aquestes terres fins que el tractat de Torrelles primer (1304) i el d'Elx segon (1305) resolgueren aquest conflicte amb el repartiment següent:

sentenciamos, pronunciamos, decimos e mandamos que Cartagena, Alacant, Elche con su puerto de mar e con todos los lugares que recuden a ell, El-la e Novel-la, Oriol-la con todos sus términos e pertinencias, quantas han e deben haber e assí como taja l'agua de Segura ençá el Regno de Valencia entró al más susano cabo el término de Villena, sacada la ciudad de Murcia e Molina con sus términos, finquen e romangan al rey d'Aragón e a su propiedad e de los suyos pora siempre, así como cosa suya propia, con pleno derecho e seniorio (Guinot 1995: 105).

D'aquesta manera, amb el tractat de Torrelles les terres murcianes passen definitivament a formar part del regne castellà, i un any després, amb el tractat d'Elx, s'hi incorporà també la ciutat de Cartagena. D'altra banda, la zona compresa entre la línia Biar-Busot fins a Oriola, les terres que constituïen l'antiga governació oriolana, entrarà a formar part de la corona catalano-aragonesa, i així es configurarà definitivament el mapa del regne de València.

Al llarg de la centúria catorzena les repoblacions castellanes de la zona de Múrcia provoquen que els catalanoparlants es queden en franca minoria, i aviat optaran per la llengua de Castella. D'aquesta manera el català desapareix d'aquestes terres no sense abans deixar un important nombre de recialles lingüístiques, de tal manera que la varietat coneguda actualment com a murcià no és sinó el castellà que s'hi instal·là amb una rellevant influència del substrat català, com es fa feaent en totes les petjades lingüístiques que encara enregistrem en el lèxic, juntament també amb les aportacions en l'àmbit toponímic i antroponímic (Gómez 2004). Aquest fet provocarà que la frontera lingüística en el segle xv coincidesca amb la frontera política de l'antic regne de València, ja que és aleshores quan Oriola esdevé l'última ciutat catalanoparlant pel sud.

Dues centúries més tard, la frontera lingüística torna a retrocedir cap al nord. L'expulsió dels moriscos el 1609 d'Oriola i comarca, més les conseqüències de dues importants epidèmies (la de 1648 i 1678), provocaren un enorme decreixement demogràfic. A partir d'aquest fet es produí una repoblació de llauradors de la part alta i mitjana del riu, és a dir, de murcians (Montoya 1986). Aquesta repoblació fou major encara a principis del segle XVIII a partir de les Pies Fundacions del cardenal Belluga, bisbe de Cartagena i posterior virrei de València. Així, el català d'aquesta zona fou, entre els segles XVII i XVIII, substituït per la llengua dels nous colons, a excepció, però, de Guardamar. Aquesta població de la comarca del Baix Segura és l'única catalanoparlant que se situa al sud del riu Segura. Però, tot i aquesta adscripció, altres la situen al Baix Vinalopó d'acord amb la llengua que comparteix amb la resta de poblacions d'aquesta comarca. Així, des del segle XVIII ençà, Guardamar marca el límit més meridional per la costa de la llengua catalana.

Si bé actualment és força coneguda la referència a Guardamar quan esmentem els límits de la llengua —de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó—, sembla que no sempre

ha estat així, i ens sorprèn comprovar com aquesta població no apareixia en la majoria dels estudis dialectològics realitzats a finals de segle XIX i principis del XX ni com a poble fronterer amb el castellà, ni com a població catalanoparlant. A causa d'aquesta omissió, era Santa Pola —la població veïna situada al nord— la que marcava aquest punt meridional de la llengua per la banda costanera. El mateix Sanchis Guarner fou conscient d'aquesta conjuntura; per això, molt possiblement, es decidí a estudiar en la seua tesi doctoral la frontera lingüística del valencià, on, entre altres coses, ja comentava:

És molt poc coneguda la frontera meridional del domini lingüístic català, la qual és presentada amb notòria inexactitud fins i tot en les publicacions més autoritzades, com la relació de municipis catalanòfons feta per l'Institut d'Estudis Catalans i el mapa de la pàgina XXV de la primera edició del volum I del monumental *Diccionari català-valencià-balear* (1976: 185).

En aquest treball, doncs, intentarem fer una anàlisi de les diverses obres de la lingüística catalana que tractaren aquest tema amb l'objectiu d'aproximar-nos al que va ocórrer entre finals del segle XIX i la primera meitat del XX al voltant de la fixació de la frontera meridional de la llengua.¹

2. PRESENTACIÓ: UNA IMPRECISIÓ GEOGRÀFICA

Possiblement la primera anotació que tracta aquest assumpte de la geografia lingüística l'enregistrem en uns informes que va encarregar Milà i Fontanals. Aquests documents, que el filòleg català llegà al seu deixeble Marcelino Menéndez Pelayo —per això els trobem avui a la Biblioteca de Santander que porta el seu nom—, estan catalogats en la secció de *Manuscritos*, més concretament en la carpeta del *Fons Milà i Fontanals*. Ara sabem que el pare de la dialectologia catalana tenia al seu abast material dels diversos parlars catalans amb els quals volia completar la seua obra *Estudios de lengua catalana* de 1875. En el recull d'aquelles dades dialectològiques, Milà i Fontanals encarregà un primer informe al poeta valencià Vicent V. Querol i a un amic de son germà, el pintor C. Lorenzale, i un segon informe al pintor alcoià E. Soler. Els dos documents analitzen la llengua de la província d'Alacant des de diverses perspectives i foren redactats, amb tota probabilitat, en la dècada de 1870. Aquests papers eren totalment desconeguts i romanien inèdits fins que els va publicar Francesc Bernat el 1999.

D'aquests dos informes, el primer —document que no està acabat— descriu la línia sud de la llengua que va des de la Font de la Figuera, passa per Petrer, el Pinós, Monòver, Fondó de les Neus i Crevillent. Cal assenyalar que una mà posterior, possiblement la de

1. Només ens dedicarem a estudiar els casos de Guardamar i Santa Pola, és a dir, el límit sud per la costa. Sobre la resta de la línia divisòria meridional entre el català i el castellà vegeu els treballs de Montoya de 1982 o més àmpliament el de 1989.

Milà i Fontanals, afegint que a Guardamar es parla valencià, encara que a continuació també informa que Oriola és valenciana «payesa» (Bernat 1999: 216). En canvi, el segon, que porta per títol «Observaciones sobre el valenciano que se habla en los pueblos mas cercanos á Murcia», és molt més clar en la relació que s'hi descriu i és, segurament, el text que féu servir el famós dialectòleg. En aquest hi ha també una mena de recorregut per la línia meridional de la llengua; així, esmenta poblacions com Biar, Novelda, Elda, Monòver, Saix, Monfort i acaba citant Santa Pola i Elx, de les quals diu:

Es singular que Santa Pola y Elche, colocados entre aquella zona y la provincia de Murcia, el 1º puerto de mar, sean puntos en que la clase baja conserva el valenciano y la alta usa éste y el castellano (Bernat, 1999: 217).

A partir del que recollim en aquesta cita i de la referència que fa de les poblacions valencianoparlants del primer document, podem deduir que, segons aquest informe, la frontera amb el murcià la marcaven per la zona costanera les poblacions d'Elx i de Santa Pola. D'aquesta manera, el dialectòleg, per una part, s'oblidà d'esmentar llocs com el Pinós o Crevillent i, per una altra, no recull la població de Guardamar com a catalanoparlant, tot i que sí que l'assenyalava en el primer document.

Ara sabem que aquesta negligència que recull l'informe en descriure geogràficament la frontera meridional es repetirà en obres d'altres investigadors. Com ja hem esmentat adés, aquesta informació, tot i que fou inèdita fins el 1999, molt segurament estaria a l'abast i fou consultada per altres estudiosos que hi tingueren accés, tal com volem demostrar en aquest treball.

Prèviament, però, volem indicar que en opinió de Sanchis Guarner l'equívoc de la demarcació de la frontera prové del lingüista austríac J. Hadwiger, ja que creu que aquest inicià aquesta cadena d'errors que portaren l'exclusió de Guardamar:

Unes tals deficiències d'informació tenen el seu origen en la imprecisió amb què l'austríac J. Hadwiger [...] equivocant-se en descriure la línia divisòria de les llengües al sud del domini lingüístic català (1976: 185).

Però, possiblement, no fou així. Si l'estudi de Hadwiger sobre la frontera catalano-castellana meridional va veure la llum el 1905, cal tenir en compte que Alcover visità aquesta zona tres anys abans i també insistí en el mateix error, ja que el dialectòleg mallorquí no va preveure en cap moment una visita a la vila de Guardamar, ni en fa mai cap referència al llarg de tota la seua producció. El 1902, dins del seu periple científic, visità Oriola amb la intenció de sol·licitar al bisbe el salconduit que li permetera passar per totes les parròquies de la diòcesi.² Després, des de la seu del bisbat oriolà, el lingüista mallorquí s'adreçà cap a Elx, Santa Pola, Alacant, etc.,³ i prosseguí la seua ruta dialecto-

2. Gestió que, segurament, no va presentar cap dificultat, ja que el bisbe oriolà d'aleshores era Joan Antoni Maura i Gelabert, mallorquí i amic personal del canonge Alcover.

3. Segons apunta al seu *Dietari* (1983a), arribà a Santa Pola el 17 d'abril de 1902, i després de fer missa en l'església del poble, entrevistà el notari Francesc Garcia Braceli i el «retor» Rafael Borràs. Al dia següent, 18, ix cap a Alacant.

lògica sense plantejar-se en cap moment la possibilitat de visitar Guardamar. És segur, tanmateix, que Alcover disposava d'una informació imprecisa; d'altra manera no s'entén que no s'aturara en aquesta població, ja que estem en la seguretat que, si ell n'haguera tingut constància, també l'haguera visitat. Arribats en aquest punt, cal plantejar-se que, molt possiblement, mossèn Alcover tenia a les mans el segon informe de Milà i Fontanals, en el mapa del qual l'última població pel sud a la vora de la Mediterrània era Santa Pola i, per tant, això explicava per què Guardamar es quedava fora de la seua ruta.

D'aquesta manera, per a mossèn Alcover Elx i Santa Pola eren els punts que marquen el límit sud de la llengua, i així ens ho manifesta en diverses ocasions en els seus escrits del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. Aquesta asseveració l'enregistrem ja en el primer volum, que recull els anys 1902 i 1903, quan defensa l'existència de les varietats diatòpiques, que són inherents a qualsevol llengua:

Però y el fet de la falta d'uniformitat qu'eczistex dins el català parlat avui desde Elx y Santa Pola fins a les Corberes y Narbona, ¿es res estrany, esclusiu del català, desconegut en les altres nacions? La uniformitat aquesta ¿la posseex ni l'ha posseída mai cap llengua parlada? No, y mil voltes no (*BDLC*, 1902-1903: 196).

D'altra banda, quan Alcover planeja els seus viatges dialectològics per terres catalanoparlants, sempre esmentava clarament Perpinyà com a límit nord de la llengua i Santa Pola com a límit sud. Comprovem-ho en descriure la línia fronterera meridional:

La major part de la província d'Alacant. —La partió llingüística, anant de nort a sur, deixa a ma esquerra Banyera, Benejama, Camp de Mirra, Canyada, Biar, Onil, Castalla, Tibi, Petrell, Mondòver, Pinós, Novelda, Agost, Sant Vicent de Raspeig, Vall-llonga, Elx, Crevillent i Santa Pola, port de mar (Alcover 1983b: 145).

En una altra part dels seus escrits, torna a fer referència als pobles visitats. I així, marca per segona vegada els límits geogràfics dels seus viatges, que coincideixen, òbviament, amb els de la llengua; que per a ell eren, en aquesta ocasió, la ciutat de Salses pel nord i la vila de Santa Pola pel sud:

He de consignar assí mon agraïment ben especial i de lo més endins a Mestre Joan Ripoll i Seguí, *En Joan des Pa*, que li diuen sos coterranis, lo bon cuyner del Seminari, que és un dels exemplars més interessants que may haja trobats de llenguatge popular en totes quantes d'eixides haja fetes desde Santa Pola (allà dessà Alacant) fins a Salses (derrer vilatge del Rosselló anant cap a Narbona) (*BDLC*-11: 4).

Cal assenyalar a més que aquest error en la delimitació de la frontera per aquest extrem apareix reflectit també en el *Diccionari català-valencià-balear*, ja que en la seua primera edició de 1930 Guardamar no apareix en el mapa dels territoris de llengua catalana. No cal dir que, unes dècades després, en la segona edició de 1968, aquest defecte fou esmenat i per fi aquesta població apareixia en aquest destacat tesaurus lexicogràfic com un lloc catalanoparlant més.

J. Hadwiger en el seu treball publicat el 1905 descriu, en primer lloc, la frontera del valencià i, després, analitza els trets dialectològics més destacats. Comença delimitant en línies generals la frontera de la llengua per terres alacantines, que passava: «An der Südgrenzhabe ich auf der Hauptstrecke von Santa Pola (südlich von Alicante) bis Fuente la Higuera» (1906: 712); i més endavant ja va recorrent aquesta línia i esmenta les poblacions: «Es sind valencianische: Santa Pola, Elche, Crevillente, Novelda, Pinoso, Monovar, Petrell, Biar, Campo de Mirra, Cañada und Fuente la Higuera»; i quan parla de poblacions castellanoparlants només esmenta: «Aspe, Monforte, Elda, Sax und Villena». (1906: 713). Així les coses, podem suposar que el lingüista austríac o bé treia la informació del segon document que posseïa Milà i Fontanals o bé copiava la informació inexacta que li facilitaven les publicacions de mossèn Alcover, si és que la seua obra no era posterior. Recordem que Hadwiger visità aquestes terres, igual que féu Alcover, però tot i això cau igualment en la imprecisió de la delimitació fronterera.

Molts estudiosos s'han referit al treball de Hadwiger com a precís des del punt de vista lingüístic.⁴ En canvi, fou criticat per ser el primer a proposar una línia divisòria en què Guardamar es quedava en la zona castellana, i, per això, se'l considerava el responsable d'aquest error. Però tenim les sospites que no fou així. Ja sabem que la publicació de Hadwiger apareix tres anys després de la d'Alcover de 1902, però podria ser que la investigació del lingüista vienès es portara a terme amb anterioritat. En aquest cas podrien donar-se dos fets: primer, que amb la diferència de pocs anys fóra Alcover qui copiava l'error d'aquell i, segon, és obvi que mai no va realitzar el seu treball abans que Milà i Fontanals. A partir d'aquestes premisses, cal pensar que, si no copiava del dialectòleg mallorquí, copiava, amb tota seguretat, del català. En definitiva, seguim creient que és el filòleg vienès el que repetia l'error d'un dels seus antecessors o de tots dos. A partir d'aquí, si es confirma aquesta circumstància, sabem que actuaren injustament amb el lingüista austríac, i que el prengueren com a cap de turc, ja que el van responsabilitzar d'aquesta equivocació geogràfica. I diem injustament, perquè fou víctima del mateix error en què van reincidir altres filòlegs posteriorment —tal com esmentarem tot seguit—, perquè, malauradament, aquesta incorrecció es mantingué durant unes dècades més.

Un any després de l'aparició de l'estudi de Hadwiger, el lingüista francès Saroïhandy repassà en un altre treball els límits del dialecte valencià. Òbviament, com que disposava del treball del lingüista vienès, tornà a proposar idèntic recorregut per la línia fronterera del sud que la marcada per aquest:

L'auteur [Hadwiger] a visité les uns après les autres les villages de la frontière et il nous indique quelle est la langue parlée en chacun d'eux. Au sud: Santa Pola, Elche, Clevillente, Novelda, Pinoso, Monovar, Petrell, Biar, Campo de Mirra, Cañada et Fuente de la Higuera sont valencians (1906: 267).

4. Per exemple, Saroïhandy (1906) valorà el seu treball com a excel·lent, i remarcà la validesa de la seua metodologia entre altres coses perquè confirmava que havia visitat tot els llocs estudiats. D'altra banda, en paraules de mossèn Alcover: «ell ha fet lo que no havia fet negú: recórrer de cap a cap la frontera llingüística i senyalar els pobles estremes de cada llengua (*BDLC-IV*, 1908-1909: 219).

Aprofitem aquest punt per a assenyalar l'observació que Saroïhandy li feia al seu mestre A. Morel-Fatio sobre la relació de la frontera lingüística i la geogràfica. Morel-Fatio considerava que la línia divisòria entre les dues llengües passava pel riu Segura, mentre que ell era partidari de situar-lo un poc més al nord: sobre el riu Vinalopó. Encara que després esmenta que la població del Pinós estaria més condicionada pel Segura que no pas per l'altre riu. El cas és que, si considerem tant el Segura com el Vinalopó, Guardamar es queda en els dos casos al sud, i per tant no formaria part de la zona catalanoparlant.⁵

En el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que tingué lloc, com ja sabem, a Barcelona el 1906, ja es van presentar alguns treballs que tractaven aquest espionós assumpte de les fronteres del català. Un dels primers treballs a assenyalar els límits meridionals de la llengua és el de J. Aguiló, qui insisteix a situar l'extrem en les poblacions del Baix Vinalopó:

Per dins la terra alacantina hem de partir cap a n-el S per Camp de la Mirra, Canyada i Petrell fins a Monòvar, aont s'ha de fer una volta seca cap al Ponent, per arribar al Pinós y llavors tornar arrera cap a llevant fins a Novelda, Elx, Crevillent y Sta. Pola, son les darreres poblacions d'allà la ciutat d'Alacant que parlen la nostra benivolguda llengua (1908: 642).

També Menéndez Pidal intervén en aquell Congrés amb una comunicació sobre el mateix tema. En la seua exposició no esmenta la part meridional per la costa, a excepció d'una breu referència molt indirecta, que fa en la primera nota a peu de pàgina, on al·ludeix al fet que «informes de varios estereros de Crevillente me señalaron hace años la frontera en Alicante con los mismos pormenores que da Hadwiger» (1908: 340). A partir d'aquí podem entendre que el mestre castellà acceptava com a vàlida la proposta del vienès.

D'altra banda, l'alemany Bernhard Schädel assenyala igualment Santa Pola com a límit fronterer amb la llengua castellana. Molt possiblement, aquesta informació la recull de mossèn Alcover, la relació d'amistat entre els quals és força coneguda. En una carta que escriu Schädel el 1909 al filòleg mallorquí li fa notar l'interès que pot tenir per a la llengua la investigació de la frontera lingüística. Evidentment, el lingüista alemany reiterava els límits que havien aparegut en altres publicacions, o segurament seguia la plantejada per Alcover:

Tal com jo vaig fer a la *Revue* per a la frontera lingüística entre el rossellonès i el llenguadocià, els 3 senyors faran l'explicació des del punt de vista de la geografia política, eclesiàstica i administrativa, així com a partir de la topografia i de les comunicacions, per a la frontera lingüística catalanoaragonesa i catalanocastellana, de de les "Montanyes Malehides" fins a Sta. Pola (Julià, 2000: 145).

5. En una crònica sobre el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana que redactà Teodor Llorente, el poeta valencià assenyala també el riu Segura dins d'uns límits molt generals de la llengua: «formar el inventario completo de todas las voces del idioma catalán [...] y que se conservan vivas en todos los puntos en que (con dialectación diferente) se habla esta lengua: des de el francés Rosellón hasta las riberas del Segura» (Ferrando 2006: 111).

El mateix Pompeu Fabra, pare de la normativització del català, caigué en el mateix parany en identificar els dialectes del català i parlar-ne de les fronteres lingüístiques. En un article publicat a la revista *La Vida Catalana*, de 27 de gener de 1920, Fabra assenyala: «En el mapa adjunto se ha marcado la frontera del catalán continental, que, comenzando en el estanque de Salses, en Francia, trermina en Santa Pola, en la provincia de Alicante». I més endavant es refereix també a la variació que aquesta frontera meridional de la llengua ha patit al llarg dels segles. «Otra característica de esta frontera es su estabilidad, pues no parece haber variado sino en su extremo meridional, a ser cierto que antes pertenecían al dominio catalán Orihuela y Murcia, actualmente castellanas» (2013: 179).

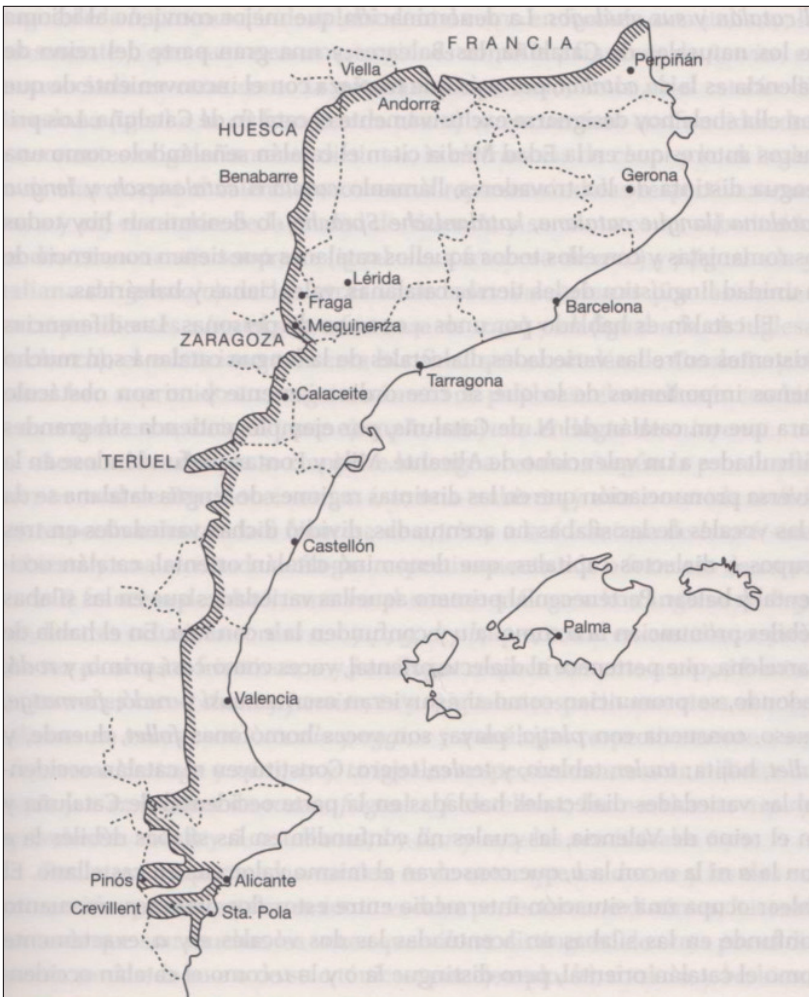

Figura 1. Mapa del perímetre de la llengua catalana (Fabra 2013: 180)

Dins d'aquest inventari, cal afegir que la relació de poblacions catalanoparlants realitzada per l'Institut d'Estudis Catalans el 1930 i publicada al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, no inclou tampoc Guardamar com a municipi de llengua catalana. Error que fou rectificat immediatament en una ressenya posterior de 1931.

I, per últim, una altra referència al tema que analitzem el trobem encara en la reproducció el 1951 del mapa lingüístic català fet per A. M. Badia i Margarit dins del seu conegut estudi de *Gramàtica Històrica Catalana*. El lingüista barceloní, quan repassa la frontera occidental de la llengua, acaba, una vegada més, en la població de Santa Pola, i n'exclou per tant la de Guardamar:

Des d'aquest punt [Crevillent] la frontera lingüística segueix la direcció oest amb lleu desviació cap al sud fins a arribar a la mateixa mar Mediterrània, uns quilòmetres a l'oest de Santa Pola, extrem meridional del català. De Salses, punt inicial de la frontera (dins el domini dialectal rossellonès), fins a Santa Pola, punt final (dins el domini dialectal valencià), hi ha més de mil quilòmetres de costa (1981: 43).

3. LA RESOLUCIÓ I POSTERIOR RECTIFICACIÓ

Deixant a un costat aquesta imprecisió causada, com ja hem indicat, perquè un autor copiava un altre, i era clar que molts no van visitar les poblacions de referència, també hem d'assenyalar que algun altre sí que va recórrer aquestes terres i pogué esmenar l'error, i reconèixer així Guardamar com a catalanoparlant. El primer a rectificar fou l'osonenc P. Barnils. Com ja hem apuntat més amunt, l'intercanvi de correspondència entre mossèn Alcover i B. Schädel ens revela que per a ells era primordial que la filologia catalana disposara d'estudiants que volgueren fer el doctorat a les universitats alemanyes, que a principi del segle xx eren les capdavanteres a Europa en els estudis de geografia lingüística i de dialectologia. El mateix Alcover s'encarregà de proposar al president de la Diputació de Barcelona, Enric Prat de la Riba, que convocara tres beques perquè altres tants estudiants pogueren realitzar estudis a Alemanya. El resultat d'aquell concurs ja el coneixem: els tres candidats elegits foren P. Barnils, A. Griera i M. Montoliu. Una vegada triats, fou B. Schädel qui proposà d'analitzar la frontera lingüística catalana i la distribució de treball als tres becats. Així li ho escríu en una carta de febrer de 1909 al lingüista mallorquí:

Alhora tenim la intenció de determinar l'extensió geogràfica de fenòmens especials del català cap a l'oest tot al llarg d'aquesta línia, de poble en poble. Aquesta extensió no és pas la mateixa per a tots els fenòmens (cf. Saroïhandy i Menéndez Pidal al volum del Congrés). El Sr. Griera té el bocí des del Pirineu fins a l'Ebre, el Sr. Montoliu des de l'Ebre fins al Palància i el Sr. Barnils des del Palància fins a Sta. Pola (Julia 2000: 145).

Efectivament, P. Barnils fou l'encarregat d'estudiar la frontera amb el castellà de bona part del País Valencià. Aquest començà per la part sud, inicià les seues investigacions dialectològiques per les comarques alacantines, des de Pego, a la Marina Alta, fins a

Almoradí, ja al Baix Segura, tot i que ell centrà el seu treball en la varietat d'Elx. Aquest fou el tema de la seua tesi doctoral, publicada el 1913 en la llengua en què fou redactada, *Die mundart von Alacant*, fins que un segle després, el 2013, fou traduïda i publicada en català. En la introducció, Barnils fa referència als dos temes que es proposà estudiar: la frontera lingüística o l'anàlisi dels trets dialectològics. Sembla que, finalment, es decanta pel segon tema, ja que sobre el primer apuntava: «atès que el treball de Hadwiger (1905: 712 i s.) ja ens ha informat en certa mesura sobre aquesta qüestió» (2013: 77).⁶ Si bé en un principi ell acceptà la proposta del lingüista austríac, que en realitat és la mateixa que plantejava Alcover i també Schädel, quan visità la zona s'adonà perfectament que, pel que fa a la zona catalanoparlant: «També Guardamar hi pertany», tot i reconèixer que «Fins avui, Santa Pola era considerat com l'indret més meridional del valencià» (2013: 77). Per això el mapa que afig al seu treball ja inclou Guardamar sense subratllar, tal com fa amb la resta de poblacions catalanoparlants frontereres.

Tot i això, però, no abandonarà el nom de Santa Pola en la denominació del punt més meridional, sinó que, en més d'una ocasió, apareixerà unit al de Guardamar, tal com faran altres autors també, a fi, segurament, de no perdre la referència del punt reconegut fins aleshores.⁷ Així ho trobem en un article publicat uns anys després al *Bulletí de Dialectologia Catalana* quan torna a esmentar la línia meridional de la llengua:

El fet que, de procedir així, se'ns mostra com a més important si recordem l'abigarrament i la multiplicitat de dialectes geogràfics més amunt exposada (§§ 4 i ss.), és el de l'existència de dues modalitats úniques pròpiament dialectals, ben determinades. I d'aquestes, quant a extensió geogràfica, el predomini indiscutible de la modalitat occidental davant de la modalitat oriental. Observi's que la primera s'estén mes enllà de la Catalunya occidental, cap al sud, recobrint tota l'àrea del regne de València fins a la línia extrema del nostre domini lingüístic Santa Pola-Guardamar (1919: 9).

A partir del treball de Barnils, alguns investigadors corregiran aquesta imprecisió. Per exemple, A. Griera, que s'ocuparia d'estudiar la zona compresa entre els rius Ebre i Palància, segons la proposta de Schädel, ja coneix de primera mà la inclusió de Guardamar en el còmput de poblacions catalanoparlants, segurament per la informació que li passaria el seu company. Si bé és veritat que en un treball de 1916 tornà a insistir en la delimitació proposada per Hadwiger, després, quan enumera les poblacions frontereres a partir de Beseit fins a l'extrem meridional, inclou ja la població de Guardamar, segurament perquè té a l'abast el mapa de Barnils:

6. I caldria afegir que sobre la segona també, ja que l'estudi de Hadwiger aporta una primera anàlisi dialectològica sobre el valencià en general.

7. Totes aquestes referències van fer que la majoria d'obres de caràcter no lingüístic copiaren també aquesta imprecisió geogràfica a l'hora de delimitar els límits del català. En pot ser un bon exemple l'*Enciclopedia italiana* (1931) ja que, quan assenyalà la frontera meridional del català, esmenta Santa Pola, però també hi afig Guardamar:

Il territorio catalano si estende a occidente del Mediterraneo da Salces sullo stagno di Leucate in Francia (dipartimento dei Pirenei orientali) sino a Santa Pola a Guardamar (Valenza). Esso comprende inoltre le Isole Baleari, le Pitiuse e la città di Alghero in Sardegna.

Tan interessant com la frontera catalana de tramontana ho és la de la banda de ponent; el límit entre el català i castellà. Aquest límit el tenim ben conegut als dos extrems, des de Benasc a Mequinença i des dels ports de Beceit a Santa Pola. La secció que va de Mequinença a Beceit encara s'ha de senyalar. L'excursió del filòleg austríac Hans Hadwiger, de la qual he parlat fa poc, va donar-nos per resultat el conèixer que els darrers pobles catalans, des dels ports de Beceit fins a Santa Pola, són: *Beceit*, [...] *Fontfiguera*, *Cañada*, *Campdemirra*, *Biar*, *Petrell*, *Monovar*, *Pinós*, *Novelda*, *Crevillent*, *Elx*, *Santa Pola* i *Guardamar* a Alacant. (1916: 130)

Un segon exemple el tenim en el mapa que confeccionà l'alacantí F. Figueras Pacheco (1919), que, tot i tenir també algunes inexactituds rellevants, apunta que la frontera lingüística de la província d'Alacant passa pel sud del terme municipal guardamarenc. Igualment García Soriano (1932), en parlar de les poblacions castellanoparlants situades a la província d'Alacant, i que formen part del dialecte murcià, situa Torrevella en la frontera entre el murcià i el valencià, i per tant deixà clarament Guardamar en la zona valencianoparlant:

Traza esta divisoria una línea sinuosa de N. a S. que pasa por los pueblos y términos municipales de [...] Fuente la Higuera, Campo de Mirra, Villena Biar, Elda, Raspay, (entre los términos de Jumilla y El Pinoso), Monforte, Aspe, Abanilla, Hondón de los Frailes, Albatera, Catral, Dolores, San Fulgencio, Daya Vieja Formentera, Rojales, La Mata y Torrevieja. (1932: XIII).

I més endavant ho corrobora, i així ho fa palès quan escriu: «El pueblo más meridional de habla valenciana és Guardamar [...]. Dos leguas más al S., en la costa, se halla Torrevieja, y una al O. Rojales, que hablan el murciano» (1932: LXI-LXII).

Però, si Griera estigué al corrent de les aportacions de Barnils, no fou aquest el cas de l'altre company M. de Montoliu, i tercer dels becats per la Diputació barcelonina. En la introducció de la seua obra *La llengua catalana i els trobadors*, Montoliu torna a reproduir les poblacions del Baix Vinalopó com les que conformen la frontera per la costa, i per tant se situa en la línia equivocada dels anteriors filòlegs:

En la seva darrera secció sofreix brusques oscil·lacions de llevant a ponent, i després de deixar la major part de la província d'Alacant dins el domini català, arriba a l'extrem meridional de la costa d'aquesta província. Les darreres poblacions de parla catalana són Crevillent, Elx i Santa Pola (1957: 4)

Per a finalitzar ja aquest apartat dedicat a l'exclusió de Guardamar, sols ens resta afegir que, com ja hem esmentat més amunt, la tesi de doctorat de M. Sanchis Guarner, amb el títol de *La frontera lingüística entre las provincias de Alicante y Murcia*, llegida el 1964,⁸ resolgué definitivament aquest falsejament geogràfic. En aquest treball Sanchis

8. La tesi doctoral fou llegida el 1964, encara que ell, molt segurament, disposava d'aquella informació tres dècades abans, ja que utilitzà per al seu estudi el material recollit en les diverses enquestes realitzades el 1934 per a elaborar l'*ALPI*.

revela algunes d'aquestes inexactituds lingüístiques i reivindica la catalanitat de la llengua dels parlants d'aquesta vila.

La vila de Guardamar, amb 4.715 habitants, és l'única població de la vora dreta del riu Segura que parla valencià, encara que no ho consignàs així Hadwiger, i que, seguint les dades d'aquest, no figuràs inclosa dita localitat en el domini lingüístic català, segons el mapa de la primera edició del primer volum del *DCVB* (1930), per bé que aquest extrem ha estat rectificat a la segona edició (1968). (1976: 187).

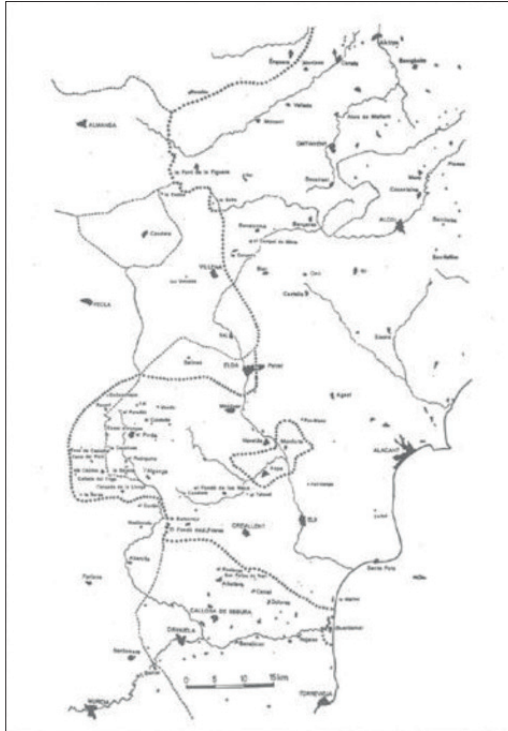

Figura 2. Mapa de la frontera entre el valencià i el murcià (Sanchis 1976: 203)

A partir de Sanchis Guarner, la resta d'estudiosos segueixen ja la proposta del mestre valencià. En són una mostra els estudis de J. Veny,⁹ V. Rosselló¹⁰ o d'E. Casano-

9. Quant a la frontera per les terres alacantines, Veny assenyalava les poblacions següents: «La Font de la Figuera, La Canyada de Biar, Petrer, Monòver, El Pinós, Novelda, Crevillent, Guardamar» (1978: 102).

10. En descriure la frontera lingüística pel sud, l'autor diu: «El límit lingüístic meridional entre català i castellà separa el Bajo Segura amb l'excepció (malauradament matisada) de Guardamar del Segura» (1986: 18).

va,¹¹ treballs dedicats a aprofundir en aquest assumpte de la frontera lingüística i que contribuïren a perfilar l'establiment d'una línia definitiva del català al País Valencià.

4. A TALL DE CONCLUSIÓ

Com hem pogut observar en aquest treball, el fet d'assenyalar Santa Pola com a última població costanera pel sud es deu, molt possiblement, a una imprecisió d'un informe encarregat per Milà i Fontanals al voltant de 1870. A continuació, la praxis científica de referenciar una autoritat anterior provocà que aquest error es repetira en un destacat nombre d'obres filològiques (Alcover, Hadwiger, Saroihandy, Aguiló, Schädel, Fabra, Badia, etc.), tot i que, a partir de 1913, la investigació de P. Barnils advertira de la confusió geogràfica. Fou definitivament la tesi de Sanchis Guarner de 1964 la que posà punt i final a aquesta imprecisió, ja que a partir d'aleshores aquest error ja no s'ha reproduït.

D'altra banda, el prestigi que adquirí en aquells moments el treball de Hadwiger li suposà, molt possiblement, que se li atribuïra aquest error, imputació que creiem que no feia honor a la veritat. Entre altres coses, hem d'assenyalar que Milà i Fontanals quan descriu la línia divisòria entre el català meridional i el castellà murcià traça una línia que va de l'interior fins a la costa, és a dir, des de la Font de la Figuera fins a Santa Pola. I aquesta serà la constant per a altres autors, és a dir, per a Alcover, Aguiló i Schädel. En canvi, l'excepció serà Hadwiger, que repassa la línia fronterera en un recorregut invers, des de la costa fins a l'interior, proposta que segueix igualment Saroihandy, ja que copia aquell. L'ordre d'aquesta descripció, que en principi pot resultar banal, pot ser un indicatiu també per a entendre quin era el model que seguia cada lingüista quan copiava.

Després d'aquesta anàlisi observem que encara hem obert una sèrie d'interrogants que no hem pogut resoldre del tot. Per exemple, per què mossèn Alcover, que visità Oriola i bona part de les poblacions del bisbat i que fou capaç d'adquirir tantes dades dels seus informants, no aconsegueix cap referència de Guardamar? Per què l'austríac Hadwiger, que recorre bona part de la frontera del valencià, no és informat per ningú que Guardamar és catalanoparlant? Possiblement no és un error només de visitar la zona, sinó de la consulta bibliogràfica que en feren, ja que, encara que alguns sí que visitaren les terres frontereres amb el castellà, si les referències bibliogràfiques no apuntaven la població, aquesta no entrava en la ruta dels investigadors.

Encara queden unes altres preguntes: si mossèn Alcover està al corrent de les investigacions dels tres becats per la Diputació de Barcelona –així ho deixa ben palès en alguns

11. L'última proposta de delimitació de la frontera meridional la fa E. Casanova: «Por el Sur, en la provincia de Alicante, la frontera pasa al oeste de Biar, La Canyada de Biar (L'Alcoià), Agost, L'Alcorafa (Alacant, Petrer, Novelda, Monóver, El Xinorlet, La Romana, el Fondó de les Neus, El Fondó dels Frares, El Pinós, L'Alguenya (Les Valls del Vinalopó), y al sur, Crevillent, Elx, Santa Pola y Guardamar (Baix Vinalopó)» (2001: 225).

comentaris que apareixen al *Bolletí de Dialectologia de la Llengua Catalana*—, per què no es fa ressò del que apunta Barnils quan afirma que a Guardamar es parla català? D'altra banda, costa més creure per què M. Montoliu segueix la línia dels investigadors que marcaven Santa Pola com a punt costaner meridional, tot deixant de costat el resultat de la investigació del seu company Barnils.

Comptat i debatut, aquest treball s'ha dedicat a analitzar un punt molt concret de la frontera lingüística del català, l'extrem meridional per la costa, resolt ja amb els estudis esmerçats al llarg del segle xx. Hem de suposar que actualment, gràcies a totes les contribucions dels estudiosos —la majoria dels quals ja hem esmentat en aquest treball—, hem resolt la resta d'imprecisions sobre la frontera lingüística. Així, ja podem assegurar que la línia que marca el perímetre dels territoris de llengua catalana està ja ben perfilada, mentre no es tornen a produir altres esdeveniments històrics (o sociolingüístics) que facen variar una vegada més la frontera lingüística del català.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Joan (1908): «Fronteres de la llengua catalana i estadística dels que parlen en català», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 638-643.
- ALCOVER, Antoni Maria / MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll, 10 vol.
- ALCOVER, Antoni M. (1983a [1906]): *Dietari de l'excursió filològica (1906)*, dins Francesc de B. MOLL (ed). Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983
- ALCOVER, Antoni M. (1983b): *Per la llengua*, dins MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). Mallorca / Barcelona: Secció de Filologia Catalana de la Universitat de Palma / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1984 [1951]): *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.
- BARNILS I GIOL, Pere (1919): «Dialectes catalans», *Butlletí de Dialectologia Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BARNILS I GIOL, Pere (2013): *El dialecte d'Alacant. Contribució al coneixement del valencià*, dins ROBLES I SABATER, Ferran (ed). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- BERNAT BALTRONS, Francesc (1999): «Una descripció lingüística desconeguda de les comarques del sud del País Valencià al segle XIX», *Caplletra*, 27. Barcelona: Publicacions de la Abadia de Montserrat, p. 213-222.
- Butlletí de Dialectologia Catalana* (1913-1936). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1902-1936). Palma de Mallorca: Estampa n'Amengual i Muntaner.
- Enciclopedia Italiana* (1931). Milano: Istituto della Enciclopedia Italiana.

- CASANOVA, Emili (2001): «La frontera lingüística castellano-catalana en el País Valenciano», *Revista de Filología Románica*, vol. 18, p. 213-260.
- FABRA, Pompeu (2013): *Obres completes*, vol. 9. Barcelona: IEC.
- FERRANDO, Antoni (2006): «El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906): Repercussions al País Valencià», dins M. Pilar PEREA i G. COLÓN (ed.): *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Reflexos i projeccions*, Promocions i Publicacions Universitàries, p. 103-138.
- FIGUERAS PACHECO, Francisco (1919): «Lengua», dins *Geografía General del Reino de Valencia. Provincia de Alicante*. Albert Martín: Barcelona, p. XXX.
- GARCÍA SORIANO, Justo (1932): *Vocabulario del dialecto murciano. Con un estudio preliminar y un apéndice de documentos regionales*. Madrid: C. Bermejo Editor.
- GÓMEZ ORTÍN, Francisco (2004): «El dialecto murciano y sus variedades», *Revista electrónica de estudios filológicos*, núm. 8, p. 7-27.
- GRIERA I GAJA, Antoni (1916): «L'estudi de la llengua i l'excursionisme», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 256. Barcelona, p. 130-135.
- GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València*. València: Tres i Quatre.
- JULIÀ I MUNÉ, Joan (2000): *L'inici de la lingüística Catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de la Abadia de Montserrat.
- HADWIGER, J. (1905): «Sprachgrenzen und Grenzmundarten des valencianischen». *ZRPh*, XXIX, p. 7, 12-731.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1908): «Sobre los límites del valenciano», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 340-344.
- MONTOYA ABAT, Brauli (1982): «El repartiment lingüístic al Vinalopó Mitjà», dins *L'Espill* vol. 13-14, València: Tres i Quatre p. 57-70.
- MONTOYA ABAT, Brauli (1986): *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'edat Moderna*. Alacant: Diputació d'Alacant.
- MONTOYA ABAT, Brauli (1989): *La interferència lingüística al sud valencià*. València: Generalitat Valenciana.
- MONTOLIU I DE TOGORES, Manuel de (1957): *La llengua catalana i els trobadors*. Barcelona: Ed. Alpha.
- MUNTANER, Ramon (1979): *Crònica*. Barcelona: Edicions 62.
- ROSSELLÓ, Vicenç (1986): «Les fronteres valencianes del Sud», dins *La cultura valenciana ahir i avui*, Rafael ALEMANY (ed.). Alacant: Universitat d'Alacant, p. 13-22.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1976 [1973]): «La frontera lingüística en les províncies d'Alacant i Múrcia», dins *Obra completa*, vol. 1. València: Tres i Quatre, p. 185-211.
- SAROÏHANDY, Jean (1906): «Les limites du valencien», *Bulletin Hispanique*, vol. 8, p. 297-308.
- VENY I CLAR, Joan (1978): *Els parlars catalans: síntesi de dialectologia*. Barcelona: Dopesa.